

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerepe a szovjet gazdasági befolyás megteremtésében

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény alapján létrejött Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), amelynek alapvető feladata a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásának ellenőrzése volt, a magyar politikai, társadalmi és gazdasági élet széles spektrumát érintette, jelenléte és működése lényeges pontokon korlátozta Magyarország szuverenitását. A magyar kormány ily módon eleve függőségi viszonyba került a bizottsággal. Annál is inkább, mert a fegyverszüneti egyezmény olyan klauzulákat tartalmazott, amelyek jogszerűen vagy legalábbis a jogszerűség látszatával hivatkozási alapot biztosítottak a magyar ügyekbe történő bármely beavatkozásra.

Ürügyet adtak politikai, katonai, gazdasági – lényegében minden – kérdésben utasítások kiadására, különböző követelésekre.¹ A testület irányítása a szövetséges hatalmak közötti megállapodás alapján szovjet kézben volt, s ez egyúttal azt is jelentette, hogy tevékenysége elsődlegesen a Szovjetunió érdekeinek érvényesítését szolgálta – mindenekelőtt a gazdasági szférában. Nem volt véletlen, hogy a SZEB apparátusában a politikai, a katonai és az adminisztratív osztályok mellett külön légi-, folyami hajózási és gazdasági osztályt is szerveztek. Megbízottakat rendelhettek ki a megyeszékhelyekre és a nagyvállalatokhoz.² A személyi állomány kizárólag szovjet állampolgárokból, döntő részben a hadsereg és az állambiztonsági szolgálatok tisztjeiből állt.

Mélyreható beavatkozást jelentett az ország életébe, hogy szinte valamennyi bányászati, ipari, kereskedelmi vállalat, a vasút, a posta, távíró- és telefon-összeköttetés, a termények, raktárkészletek, az állatállomány a megszálló szovjet katonai hatóságok közvetlen felügyelete alá került.³ Ehhez a teljes gazdasági kiszolgáltatottsághoz a jogi hivatkozási alapot a fegyverszüneti egyezmény 11. pontja biztosította, amely szerint: „A magyar kormány köteles rendszeresen magyar valutában pénzüsségeket kifizetni és árukat (üzemanyagot, élelmiszert stb.), eszközöket és szolgáltatásokat rendelkezésre bocsátani, amelyekre a szövetséges (szovjet) főparancsnokságnak funkciói teljesítésére, valamint a szövetséges államok ama misszióinak és képviselőiteinek, melyek a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal kap-

1 Sipos Péter: *Horthytól Rákosiig. Írások Magyarország 20. századi történetéből*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 259.

2 Figyelmet érdemel az a tény, hogy ez az apparátus minden bizonnyal tervszerűen gyűjtötte az ország gazdasági helyzetére vonatkozó elemzéseket, statisztikai adatokat, amelyek a következő évtizedekben is információs forrásként szolgáltak a szovjet szakértők számára.

3 Lásd Szücs László bevezetőjét Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyveihez. Magyar Országos Levéltár, 1997. 12–17. A szovjet felügyelet alá helyezett üzemeket és az infrastruktúrát az európai háború befejeződése után fokozatosan adták át a magyar kormánynak, beleértve azokat az üzemeket is, amelyek addig a szovjet hadseregnek termeltek. (Kivételt képezett 12 gyár, amelyek továbbra is a szovjet hadseregnek dolgoztak.) A zárolt terményekből viszont csak kölcsönt kapott az ország, elsősorban Budapest ellátásának biztosítására.

*csolatban állanak – szükségük lehet.*⁴ Az egyezmény ezen, valamint 12. és 13. pontjának teljesítése olyan kötelezettségeket rótt Magyarországra, amelyek közvetlen befolyást gyakoroltak a magyar gazdaságra.

A szovjet gazdasági behatolás és térhódítás egyik elsődleges eszköze volt a jóvátétel. A fegyverszüneti egyezményben előírt legsúlyosabb kötelezettséget az egyezmény 12. cikkelyében meghatározott 300 millió dollár megfizetése jelentette, amelyből 200 millió dollárt áruszállítások formájában a Szovjetuniónak kellett teljesíteni. Az erre vonatkozó szerződést a magyar kormány 1945. június 15-én írta alá.⁵ A szakértők szerint a magyar nemzetgazdaság ekkor 4-5%-os jövedelemkivonási terhet viselhetett volna el – s azt is csak az ország teljesítőképességének helyreállítása után –, a szerződésben vállalt kötelezettségek ugyanakkor a nemzeti jövedelem 19%-át, a fegyverszüneti szerződésben meghatározott összes teher a nemzeti jövedelem 27%-át tette ki.

Mind az amerikai hírszerzés, az Office of Strategic Services (OSS) elemzői, mind a szovjet gazdasági szakemberek úgy vélték, hogy Magyarország képes évi 50 millió dollár értékű jóvátétel megfizetésére. Egyik fél sem vette figyelembe azonban a magyar gazdaság háborús veszteségeit, ami nem csupán a harcok során elszenvedett károkat jelentette, hanem az 1944 decemberétől hónapokon át a Német Birodalom területére hurcolt anyagi javakat is. Figyelmen kívül hagyták mindezen felül a fegyverszüneti egyezmény 11. cikkelye alapján Magyarországra háruló óriási terheket. Az említett cikkely ugyan csak a Szövetséges (szovjet) Főparancsnokság, valamint a SZEK-hez tartozó szövetséges missziók ellátását írta elő, a Szovjetunió azonban a magyar kormányra hárította az ország területén tartózkodó szovjet katonai egységek élelemmel, takarmánnyal és fűtőanyaggal való ellátását is.⁶ A Vörös Hadsereg ellátása óriási összegekre rúgó költségeinek a jóvátételbe történő beszámítását a szovjet szervek határozottan elutasították, holott a megszállási költségek megközelítették a jóvátételi kötelezettségek egy évre eső összegét.⁷ A Vörös Hadsereg egységei számára csak 1945 második negyedévében a magyar kormány többek között 9400 tonna friss húst, 10 tonna baromfit, 1300 tonna tejet, 540 tonna vajat, 48 000 tonna friss főzeléket, 200 tonna cukrot, 1050 tonna dohányt szállított. Az 1946/1947-es költségvetési évben 372 563 000 forintot, a költségvetési kiadás 10,7%-át emésztette fel a megszállók ellátása.⁸ A jóvátételi kötelezettség a fenti kiadások fényében jelentett igazán nagy megterhelést. A helyzet megértéséhez tudnunk kell, hogy a jóvátételi egyezmény tárgyalásakor a magyar küldöttség teljes mértékben kiszolgáltatott helyzetben ült tárgyalóasztalhoz. Mivel a lassan talpra álló magyar gazdaság szinte teljes egészében szovjet irányítás vagy ellenőrzés alatt állt, ha nem írják alá a szerződést, folytatódott volna a gyárak leszerelése, konzerválódott volna a közvetlen szovjet célokra történő termelés. Az egyezmény végrehajtása szempontjából döntő árkérdések tisztázására a magyar fél nem volt felkészülve, a

4 A fegyverszüneti egyezmény szövegét lásd *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Szerk.: Feitl István. Napvilág Kiadó, 2003. 373–379.

5 A szerződés megkötéséig vezető tárgyalások ismertetését és Pokorny Hermann jelentését lásd Baráth Magdolna – Feitl István: *Két összefoglaló a magyar-szovjet jóvátételi tárgyalásokról (1945).* FONS, VII. évf. 2000/3. sz. 361–379.

6 Borhi László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon, 1944–1949.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 67–68.

7 Sipos Péter: *Horthytól Rákosiig.* I. m. 263.

8 *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok 1945–1949.* Szerk.: Balogh Sándor – Földesi Margit. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 116.

számítás alapját képező tényleges 1938-as világpiaci árakról nem volt megalapozott dokumentációja, s ennek valódi súlyával nem voltak tisztában sem a magyar politikusok, sem a munkába bevont szakértők.⁹ Nem lényegtelen lélektani tényező volt az is, hogy a szovjet kormány jóindulatát feltételezve valójában félreismerték a szovjet fél magatartását. Annak ellenére, hogy a tárgyalásokat szovjet részről vezető Zorin vezérőrnagy világossá tette, nem kereskedelmi tárgyalásokról van szó. *„Magyarországnak jóvátételt kell fizetnie, és ilyen esetben egész más elvek uralkodnak, mint a kereskedelmi életben: Magyarországnak azt kell szállítani, amit a Szovjetunió tőle igényel, és pedig azokon az árakon, melyek akkor a világpiacon uralkodtak, tehát tekintet nélkül az akkor a belső piacon kialakult árakra.”*¹⁰

Pokorny Hermann nyugállományú vezérezredesnek, a Jóvátételi Kormánybizottság elnökének a tárgyalásokról készített jelentése jól érzékelteti a magyar fél kiszolgáltatottságát a tárgyalási folyamatban, ugyanakkor a valóságosnál kedvezőbb képet fest a kormány és a tárgyalóküldöttség törekvéseiről a nemzeti érdekek képviselésében. A magyar ipar felszámolását jelentő szovjet igényekkel szembeni – részben sikeres – ellenállási kísérletek méltánylása mellett azonban rá kell mutatnunk arra, hogy a kormány még kísérletet sem tett az 1938-as világpiaci árakon való értékmegállapítás megakadályozására. A tárgyalások során 1945. április 30-án a hajók árának megállapítása kapcsán vetődött fel először, hogy minden árunál csak az 1938-as világpiaci ár lehet mérvadó. A magyar kormány ezzel kapcsolatos álláspontját egy szóbeli jegyzékben rögzítették, amelyben egyrészt arra hivatkoztak, hogy ilyen feltétellel a fegyverszüneti egyezmény nem tesz említést, másrészt arra hívták fel a figyelmet, hogy annak alkalmazása esetén az államháztartásra olyan teher nehezedne, amely beláthatatlan következményekkel járna.¹¹

A Minisztertanács 1945. május 23-i ülésén a jóvátételi kérdésekről tartott vitában csak Vásáry István pénzügyminiszter és Valentiny Ágoston szociáldemokrata igazságügy-miniszter állt ki a Magyarország számára jóval kedvezőbb megoldás – a fegyverszüneti egyezményben rögzített dollárárfolyam – mellett. Ezzel szemben mind Oltványi Imre, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, mind Nagy Imre, Gyöngyösi János és Takács Ferenc miniszterek a követelések feltétel nélküli elfogadása mellett foglaltak állást. A szovjet érdekeknek megfelelő határozati javaslatot végül – minden bizonnyal nem véletlenül – a kommunista Gerő Ernő kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter terjesztette a testület elé, aki egyebek között azzal érvelt, hogy *„a részletes tárgyalás alatt az oroszok engedékenységet és jóindulatot tanúsítottak és a visszautasítás a jó viszonyt csak rontaná”*.¹²

9 Azt, hogy a magyar fél mennyire nem volt felkészülve az ártárgyalásokra, mutatta, hogy az Iparügyi Minisztérium csak 1947-ben hozta létre az ún. Jóvátételi Értékelő Bizottságot, amely Kardos Kálmán műegyetemi tanár és valamennyi érdekelt hivatal képviselőjének a bevonásával 1947. november 30-ára készítette el az első alapos jelentést az 1938-as világpiaci és a jóvátételi egyezményben megállapított árak eltéréséről. A bizottság a jóvátételben szereplő 160 áru 50%-ának 1938-as világpiaci árát rekonstruálta, ami azonban a jóvátételi volumen 85%-át tette ki. Megállapítást nyert, hogy a jóvátételi szerződésben megállapított áraknál a tényleges árak 1,86-szor magasabbak voltak (pl. az áramfejlesztő telepeknél ötször magasabbak). Ez összességében 123 130 000 dollár többletfizetést jelentett Magyarország rovására. Az 1946/47-es világpiaci árakkal való összehasonlításnál a szorzószám már 2,88; ezzel számolva a magyar kormány vesztesége, illetve jóvátételi túlfizetése már 283 387 000 dollár.

10 Lásd Baráth Magdolna – Feitl István: *Két összefoglaló a magyar-szovjet jóvátételi tárgyalásokról*. I. m. 371.

11 Uo. 369. A szóbeli jegyzéket a Minisztertanács 1945. május 4-i jegyzőkönyvéhez csatolták. Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. I. m. 409–414.

12 Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. I. m. 465.

Szovjet tisztek látogatása a Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt-nél a jóvátételre gyártott Szimeiz Duna-tengerjáró motorhajó vízre bocsátása alkalmával. 1946. április 8.

Forrás: Fortepan – Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum
Történeti Fényképek Gyűjteménye. Ganz-gyűjtemény

Habár a jóvátétel elsősorban „magyar–szovjet ügy” volt, az azzal összefüggő kérdéseket a SZEB angol és amerikai képviselői is élénk érdeklődéssel figyelték; leginkább az érdekelte és nyugtalanította őket, hogy a jóvátételként szállítandó áruk jegyzékének összeállítása és a jóvátétel teljesítése nem sérti-e a gazdasági érdekeiket. Az angolszász képviselőket az is erősen foglalkoztatta, hogy a jóvátételnek milyen következményei lesznek a magyar gazdaság egészére. Amint azt Averell Harriman, az Egyesült Államok akkori moszkvai követe írta: „A magyar gazdaság gyakorlatilag annak a kezébe kerül, aki a jóvátételi szállításokat ellenőrzi.”¹³ Az angol és amerikai képviselők ezért akartak – gazdasági érdekeik védelme mellett – nagyobb beleszólást a jóvátétel ügyébe. Javasataikat azonban szovjet részről rendre visszautasították.¹⁴

A Szovjetunió gazdasági befolyásának megerősítésére és kiterjesztésére a legnagyobb lépést az 1945 nyarán megkötött gazdasági együttműködési egyezmény jelentette. Gerő Ernő kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. június 27-i ülésén vetette fel, hogy a kormány tájékozódjék egy magyar–szovjet kereskedelmi egyezmény lehetőségéről, és tegyen javaslatot a kétoldalú egyezmény megkötésére. Az egyezménynek az lett volna a célja, hogy a magyar gazdaság számára nélkülözhetetlen nyersanyagokat (többek között azbeszt, foszfor, mangán, gyapot) biztosítsa.

¹³ Foreign Relations of the United States (FRUS) 1946. vol. VI. 265–267.

¹⁴ A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei. I. m. 26–34.

A szerződés előkészítéséről még napjainkban is alig tudunk valamit. Hardi Róbert visszaemlékezése szerint (aki akkor a Gerő által vezetett minisztériumban a külkereskedelemmel foglalkozó főosztályt irányította) azt Gerő Ernő és a Magyar Kommunista Párt (MKP) Gazdasági Osztályát vezető Szilágyi Pál készítette el.¹⁵ Az MKP Titkársága 1945. július 10-én – Gerő távollétében – tárgyalta az orosz–magyar árucseré-forgalomban való részvétel lehetőségét, de a testület a megkötendő kereskedelmi szerződéssel csak abban az értelemben foglalkozott, hogy az MKP közvetlenül részt vehet-e az árucseré-forgalom lebonyolításában és alakítsanak-e erre a célra pártvállalatokat. Gerő Ernő ezzel összefüggésben azt a feladatot kapta, hogy a felvetett kérdésekben a SZEB-től szerezze be a választ.¹⁶ (Az MKP Gazdasági Osztályának előterjesztése szerint Gerő a kétoldalú árucseré lebonyolítását egy tőkések bevonásával létrehozandó szovjet–magyar kereskedelmi rt-re bízta volna. A párt gazdasági szakemberei emellett olyan, kizárólag az MKP tulajdonában álló ügynöki cégek alakítását indítványozták, amelyek „szürke nevek alatt” megkapnák az orosz nyersfém-, vegyi-, textil-, papír- és nyersbőrképviseleteket és kizárólag üzletek közvetítésével foglalkoznának. Az MKP ennek megvalósulása esetén egyszerre két célt is elért volna, egyrészt jelentős bevételi forrást biztosíthatott volna a pártnak, másrészt befolyásolhatta volna fontos iparágak nyersanyaggal történő ellátását.¹⁷)

Gerő valószínűleg tárgyalta is ezekről a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet képviselőivel, a megállapodás részleteit azonban nem ismerjük, a felvetett kérdésekre a kommunista párt vezető szervei a későbbiekben csupán egyszer tértek vissza, s a döntést akkor is Gerő véleményétől tették függővé.¹⁸

A kormánytagokat Gerő a Minisztertanács július 18-i ülésén arról tájékoztatta, hogy a „Szovjetunió kormányának kezdeményezésére árucseré-forgalmi kereskedelmi szerződést létesíthetünk”; ennek körülbelüli értékét akkor 25 millió dollárra becsülte. A Minisztertanács hozzájárult a kereskedelmi szerződés megkötésével összefüggő tárgyalások lefolytatásához¹⁹, és a magyar delegáció Gerő és a szociáldemokrata Bán Antal iparügyi miniszter vezetésével 1945. július 31-én el is utazott a Szovjetunióba.

A magyar küldöttség már Moszkvában tartózkodott, amikor 1945. augusztus 6-án a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Gazdasági Osztályának az iparügyekért felelős munkatársa, Makarov alezredes *„Feljegyzés a Szovjetunió magyarországi gazdasági befolyása elmélyítését célzó néhány intézkedésről”* címmel papírra vetette elgondolásait a

15 Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, Oral History Archívum. V.115. Hardi Róbert-interjú.

A Külkereskedelmi Tárcaközi Értekezlet 1945. július 5-i ülésének jegyzőkönyve a tárgyalások előkészítésével kapcsolatban csupán annyit rögzített, hogy a szovjet fél várja a pamutbér munkára vonatkozó magyar ajánlatot. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-G-1-b 3. d.

16 MNL OL 274. f. 4/60. ó. e.

17 Uo.

18 Az MKP Titkársága 1945. szeptember 25-én tárgyalta a Gazdasági Osztály javaslatát. Az osztály előterjesztése a következőket tartalmazta: „... A szovjet–magyar árucseré-forgalmi egyezménybe való bekapcsolódás áruoldalon nem lehetséges, mert a lebonyolítást állami egykéz fogja végezni. Egyetlen lehetőség a szállítmányozási üzlet, amelynek lebonyolítására a MOSZ vezetői által létesített Transzprodukt Szállítmányozó Szövetkezet jelentkezett. Tekintettel azonban arra, hogy a szövetkezet igazgatóságában 3 kommunista mellett 3 szociáldemokrata is részt vesz, ezt a szervet nem tartjuk alkalmasnak és helyette egy másik szövetkezetet vagy rt-t fogunk létesíteni esetleg a Kollektívának építünk ki szállítmányozási osztályt.” A javaslattal kapcsolatos tárgyalások lebonyolítására Gerő Szilágyi Pálnak adott felhatalmazást, aki ehhez a Titkárság hozzájárulását kérte. (MNL OL 274. f. 4/88. ó. e.)

19 Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. I. m. 670.

szovjet gazdasági befolyás elmélyítéséhez szükséges intézkedésekről. Azt nem tudjuk, hogy mindezt saját kezdeményezéséből vagy valakinek a megbízásából tette-e. Feljegyzését azzal a megállapítással kezdte, hogy míg a nyugati államok (Németország, Anglia, Amerika, sőt még Svédország, Hollandia, Finnország, Olaszország is) szisztematikusan erősítették gazdasági pozícióikat Magyarországon, oly módon, hogy saját vagy közös ipari és kereskedelmi cégeket hoztak létre, illetve úgy, hogy szélesítették az árucere-forgalmat Magyarországgal, addig a múltban a Szovjetunió magyarországi gazdasági befolyása teljesen jelentéktelen volt. Mivel Magyarország nyersanyagfüggő állam, egészen kedvező alkalom adódik az egyes államok számára gazdasági befolyásuk elmélyítésére, amit véleménye szerint az angolok, amerikaiak máris igyekeznek kihasználni. Ennek ellensúlyozására és a Szovjetunió magyarországi befolyásának erősítése végett – a magyar kormány szándékairól láthatóan jól tájékozott – Makarov a következő intézkedések megtételére tett javaslatot:

1. A Moszkvában tartózkodó kereskedelmi delegáció olyan feladatot kapott a magyar kormánytól, hogy érje el 12 millió amerikai dollár értékű, hiánycikket jelentő, ipari nyersanyag szállítását a Szovjetunióból. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar igényt teljes mértékben nem lehet kielégíteni, de Makarov szerint *„nagyon kíváncsi, hogy minden lehetségest megadjunk a magyaroknak, mert a [fegyverszüneti] Egyezmény 12. cikkelye számlájára történő megrendelések teljesítésének biztosítása mellett jelentős befolyást tudnánk gyakorolni Magyarország ipara legfontosabb ágazataira (vaskohászat, gépgyártás, üvegipar, vegyipar, bányászat és fafeldolgozó ipar), mivel ezen nyersanyagokat illetően az ipar említett ágazatai mindig az importtól függték.”*²⁰

Ugyancsak a szovjet gazdasági befolyás elmélyítése érdekében javasolta, hogy adjanak a magyaroknak jó minőségű kokszot és vasércet (habár azt a magyarok eredetileg nem is kérték), s ezáltal a minőségi vaskohászatot a szovjet nyersanyagtól tegyék függővé.

3. Makarov fontosnak tartotta a szovjet befolyás erősítését Magyarország olajiparában és bányászatában is. Erre lehetőséget adott az, hogy a magyar államnak a német tulajdont (beleértve az egykori osztrák tulajdont is) át kellett adnia a Szovjetuniónak. A feljegyzés ezek bázisán javasolta egy szovjet–magyar részvénytársaság létrehozását, ami *„lehetővé teszi számunkra, hogy lényegében gazdái legyünk a minőségét és felszereltségét tekintve legjobb szénkörzetnek, és ezzel együtt befolyást gyakoroljunk a dunai hajózásra, mivel a pécsi szén mindig a dunai hajózás alapvető nyersanyaga és bázisa volt.”*²¹ Szovjet–magyar társaság létrehozását javasolta emellett az olajkutatásban és -feldolgozásban is.

Makarov javaslata abból indult ki, hogy a szénbányászat, az olajfeldolgozó üzemek és különösen az olajkutató üzemek nagy anyagi ráfordítást igényelnek, amelyet a magyar kormány egyelőre nem tud biztosítani, s ezért hozzá fog járulni a kérdés általa vázolt megoldásához.

4. A volt német üzemekre alapozva szovjet–magyar vállalatokat kell létrehozni az ipar más ágazataiban is. A feljegyzés készítője az összes szovjet–magyar céghez a vezérigazgatók vagy igazgatók, valamint a főmérnökök kinevezését a Szovjetunió népbiztosságai megfelelő főhatóságaitól és trösztjeitől kérte volna.

Javaslatának elfogadása esetén Makarov szerint felvetődhetett egy szovjet–magyar kereskedelmi bank budapesti megalapításának szükségessége is. A bank feladatait az alábbiakban vázolta:

- a) Valutaműveletek végrehajtása a Szovjetunió és Magyarország közötti külkereskedelemben.
- b) Hitelnyújtás a Szovjetuniót érdeklő ipari ágazatoknak és elsősorban a szovjet megrendeléseket teljesítő cégeknek.
- c) Az értéktőzsde ellenőrzése és szükség esetén a Szovjetuniót érdeklő részvények felvásárlása.
- d) A magyar üzemek bemutatóra szóló részvényeinek nyilvántartásba vétele, amelyeket a szovjet csapatok a harcok idején magukkal vittek, és amelyeket azóta Moszkvában és az állami bank helyi tábori hivatalaiban őriznek.
- e) Befolyás gyakorlása a bank által hitelezett cégekre és a megfelelő osztalék beszedése.

A bank működésének beindításához a hadizsákmányként elvitt, mintegy 2,5 milliárd pengő magyar valuta átadását indítványozta.

A közel egy hónapig tartó magyar–szovjet kereskedelmi tárgyalások lefolyásának részletei ma még teljességgel ismeretlenek, mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy Makarov feljegyzése milyen hivatali utat járt be, az abban felvetett kérdésekkel milyen testületek foglalkoztak, foglalkoztak-e egyáltalán, vagy csak a SZEB szovjet elnökéig jutott el. Mindazonáltal annak néhány eleme – mindenekelőtt a szovjet, illetve magyar–szovjet vegyes vállalatok létrehozása – rövid időn belül megvalósult.

A rendelkezésünkre álló orosz levéltári forrásokban egy 1945. augusztus 15-i keltezésű, a tárgyalásokat szovjet részről vezető Anasztasz Mikojan külkereskedelmi népbiztos által készített, Sztálinnak és Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztosnak címzett feljegyzésben esett először szó arról, hogy a magyar tárgyalóküldöttség javasolta egy gazdasági együttműködési megállapodás, valamint egy áruszállítási megállapodás megkötését a Szovjetunió és Románia között kötött egyezményhez hasonlóan. Mikojan ezzel összefüggésben azt javasolta, hogy fogadják el a magyar kormány javaslatát a gazdasági együttműködési egyezmény megkötésére, valamint szovjet–magyar társaság alakítására a polgári légi közlekedésben és a hajózásban.

Mikojan feljegyzése azt sugallja, hogy a formális kezdeményező a magyar kormány (azon belül vélhetően valamely kommunista miniszter) és nem a szovjet fél volt. A magyar kormánytagok reakciója a gazdasági együttműködési egyezmény megkötésének hírére azonban ezt erősen kétségessé teszi. Az események hiteles rekonstruálása orosz források hiányában ma még szinte lehetetlen. Nincs nyoma annak, hogy Gerő hazaérkezésük után az MKP vezető testületeinek beszámolt volna moszkvai megbeszéléseiről, és ígérete ellenére a Minisztertanácsnak sem nyújtotta be írásbeli beszámolóját. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Gerő teljes egészében a saját szakállára tevékenykedett. Az biztosra vehető, hogy távolléte alatt kapcsolatot tartott az MKP vezetésével, sőt az SZDP kongresszusára hazatért Bán Antal élő szóban is tájékoztathatta a kommunista vezetőket a megbeszélésekről és az addig elért eredményekről. Feltehetőleg valamilyen kapcsolat a tárgyalódelegáció és a kormány között is létezett. Az ideiglenes kormány

miniszterei Bán Antaltól értesültek arról, hogy a szovjetek egy általános gazdasági együttműködési egyezményt is meg akarnak kötni, sőt Bán magával hozta a megállapodás tervezetét, amit azonban a miniszterelnök nem terjesztett a kormány elé.²² Ily módon jogi értelemben valóban vita tárgyát képezheti, hogy Gerőnek és Bánnak volt-e felhatalmazása egy, az ország gazdasági orientációját évtizedekre meghatározó egyezmény aláírására. (Az Ideiglenes Nemzeti Kormány akkori újjáépítési minisztere, Nagy Ferenc úgy emlékezett vissza a történetekre, hogy Gerő széles körű meghatalmazással utazott Moszkvába.²³)

Az ideiglenes kormány részéről Gerő Ernő és Bán Antal, a Szovjetunió részéről Anasztasz I. Mikojan külkereskedelmi népbiztos 1945. augusztus 27-én Moszkvában látta el kézjeggyel az 1946. december 31-ig szóló, 30 millió dollár értékű árucseré-egyezményt és fizetési megállapodást, valamint a gazdasági együttműködési egyezményt. Az egyezmény aláírása révén Magyarország textilipari alapanyagokat, érceket, valamint szállítóeszközöket kapott, amiért cserébe nyersolajat, olajszármazékokat, mezőgazdasági terményeket és finommechanikai cikkeket kellett szállítanunk.²⁴ Ezzel az egyezménnyel indult meg a magyar gazdaságban az a későbbi években egyre erősödő tendencia, hogy a magyar ipari termelést szovjet nyersanyagbázisra alapozzák.

Míg a kereskedelmi egyezmény megkötése általános helyesléssel találkozott, a gazdasági együttműködési egyezményről éles vita bontakozott ki. A delegáció hazatérése után Gerő a Minisztertanács 1945. augusztus 29-i ülésén számolt be az árucseré-forgalmi szerződés és az együttműködési egyezmény megkötéséről. A jegyzőkönyv ezzel kapcsolatban csak annyit rögzített, hogy a miniszterelnök „köszönétét fejezi ki Gerő és Bán minisztereknek az árucseré-forgalmi szerződés megkötésével kapcsolatos munkálataiért és kéri, hogy az együttműködési egyezmény végleges szövegét közölje a miniszterekkel”.²⁵ A miniszterelnök az egyezmény bizalmas kezelését kérte, ami azonban nem akadályozta meg az egyezmény szövegének kiszivárogtatását. Ez nemcsak tápot adott a különböző híreszteléseknek, de elősegítette a választások közeledtével egyre inkább éleződő belpolitikai harc további elmérgesedését is. A polgári pártokhoz tartozó miniszterek elleneztek a megállapodás jóváhagyását, Vörös János – erős túlzással – egyenesen a „tagállamisághoz vezető első döntő lépésnek” tartotta, mert szerint „mihelyt gazdasági függetlenségünket elveszítettük, politikai függetlenségéről többé nem beszélhetünk”.²⁶ A kormány konzervatív tagjai, Vörös Jánossal az élen, azon a véleményen voltak, hogy ilyen jellegű egyezményt legfeljebb a békekötés után szabad aláírni, de legalábbis el kell odázní addig, amíg a választások után meg nem alakul az új kormány. Vörösnek nemcsak a miniszterelnököt és Teleki Gézát, de a parasztpárti Kovács Imre támogatását is sikerült megnyernie, sőt a kiscgazdák is támogatásukról biztosították, olyannyira, hogy a kormányból történő kilépést is kilátásba helyezték.²⁷

22 RGAE f. 413. op. 13. e. h. 4597

23 „Gerő fölényesen előhúzza aktatáskájából a moszkvai megbeszéléseire vonatkozó meghatalmazást, amely valóban nagyon széles körű jogokat biztosított neki, és amelyet a kormányzati dolgokban járatlan Miklós Béla annak idején valóban aláírt.” Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Európa História 1990. I. k. 181–182.

24 Az egyezmény szövegét l. *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945–1948. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma*. Szerk. Roska István és V. F. Malcev. 1984. 103–105.

25 Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. I. m. B kötet 142.

26 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-32.000/24. Vörös János naplója.

27 Uo.

Az egyezmény ratifikálásának napirendre tűzését egy ideig valóban el lehetett odázní, de a ratifikálást nem lehetett megtagadni. 1945. október 1-jén Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke magához rendelte a miniszterelnököt, és a Szovjetunió presztízisére hivatkozva sürgette a minisztertanácsi jóváhagyást.²⁸ Ezzel párhuzamosan szovjet részről megkezdődött a kiskasza és polgári politikusok „megdolgozása” is, aminek következtében a kiskasza beadták a derekukat, és a Minisztertanács előtti napon közölték, hogy nem fognak az egyezmény ellen szavazni. A Minisztertanács október 12-én rendkívüli ülésre ült össze a magyar–szovjet gazdasági együttműködési egyezmény megtárgyalására. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár ugyan kijelentette, hogy az egyezmény megkötésére Gerőnek nem volt felhatalmazása, azonban azt javasolta, utólag ratifikálják. Az aggodalmaskodók megnyugtatóására két biztosíték beépítését indítványozta: az egyezmény nem kizárólagos jellegű, nem akadályozza a gazdasági együttműködést más országokkal, másfelől elsősorban azokra a magyarországi német javakra vonatkozik, amelyeket a potsdami egyezmény a Szovjetuniónak juttatott. Gerő azzal indokolta a gazdasági egyezmény aláírásának szükségességét, hogy ezáltal Magyarország olyan árukhoz is hozzájut, amelyeket az árucere-forgalmi megállapodás útján nem kaphatott meg, ráadásul az egyezmény keretében egyéb gazdasági kötelezettségünk teljesítésében is könnyítéseket remélt. A még mindig aggodalmaskodó Teleki Géza, aki azt javasolta, hogy a ratifikálás előtt kérjék ki a SZEK véleményét, Gerő egy kurta mondattal kioktatta: „Nálunk csak egy Szövetséges Ellenőrző Bizottság van, annak feje Vorosilov marsall és az ő ismereteivel a kérdés ki van merítve.”²⁹ A ratifikálás előtti szavazást megelőzően Vörös János elhagyta az üléstermet, így az ellen végül csak Teleki Géza szavazott. A Minisztertanácsban ezt követően olyan döntés született, hogy az egyezményt a nemzetgyűlés Politikai Bizottsága, majd a Nemzeti Főtanács elé kell terjeszteni. Miután azonban az egyezménnyel kapcsolatos angol és amerikai fenntartásokat a miniszterelnök október 24-én hivatalosan is a kormány tudomására hozta, a ratifikációt sikerült a nemzetgyűlési választások utáni időre halasztani.³⁰ Mivel az árucere-egyezmény komoly lehetőséget biztosított nyersanyagok importjára, és ellentételezésként exportpiacot nyitott egyes ipari termékek számára, a politikai pártok és a közvélemény alapján véve elégedetten fogadta az aláírását. Nem így volt ez a gazdasági szerződéssel. Miként a Kiskaszapárt elnöke, Nagy Ferenc újjáépítési miniszter indokoltan hangsúlyozta, az egyezmény a magyar gazdaság szovjet monopolizálásával jár, ami megkönnyítheti a Szovjetunió további politikai befolyásának növekedését.³¹

Az már Mikojan 1945. augusztus 15-én kelt, fentebb említett feljegyzéséből is kiderült, hogy a szovjet vezetésben már ekkor szó esett a vegyes vállalatok esetleges létrehozásáról. Mikojan az erről folyó tárgyalásokra tekintettel javasolta, hogy a magyarok által az alumínium ipar fejlesztéséhez kért anyagok szállításáról a többi szállítandó cikktől függetlenül, külön döntés szülessen. Egy másik, a gazdasági együttműködési egyezmény aláírásának

28 Sipos Péter – Vida István: Az 1945. augusztus 27-én megkötött szovjet–magyar gazdasági egyezmény és a nyugati diplomácia. *Külpolitika*, 1985. 4. sz. 102–118.

29 Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. I. m. B kötet 337.

30 Lásd ezzel kapcsolatban: Sipos Péter – Vida István: Az 1945. augusztus 27-én megkötött szovjet–magyar gazdasági egyezmény és a nyugati diplomácia. *Külpolitika*, 1985. 4. sz. 102–118.

31 Sipos Péter: Horthytól Rákosiig. I. m. 265.

Szövetséges ellenőrző bizottsági tagok Kiss János vezérezredes ravatalánál

Forrás: Fortepan – Bauer Sándor

napján keletkezett, Vjacseszlav Molotov számára készített feljegyzés szerzője is arra hivatkozva javasolta egyes, a szovjetek által már részben leszerelt gyárak Magyarországon hagyását (többek között az almásfüzitői timföldgyár berendezéseit), hogy a magyar–szovjet gazdasági együttműködés elmélyítése érdekében úgyszólván hamarosan vegyes vállalatokat alakítsanak.³²

A gazdasági egyezmény megkötése egyrészt valóban nélkülözhetetlen nyersanyagokhoz juttatta hozzá a magyar gazdaságot, másfelől azonban az 1946 tavaszán létrejött magyar–szovjet vegyes vállalatok rendszerén keresztül nemcsak széles körű szovjet részvételt biztosított a magyar gazdaságban, de több mint négy évtizedre meghatározta az ország gazdasági orientációját és tartósította kiszolgáltatottságát.³³ Nem minden alap nélkül írta Arthur Schoenfeld budapesti amerikai követ James Byrnes külügyminiszternek 1946. április 30-án küldött jelentésében: „az egykor gazdaságilag független Magyarország alig több mint egy év alatt szinte a Szovjetunió gazdasági gyarmata lett. [...] Egy év alatt Moszkva messzebb menő befolyást szerzett a magyar kereskedelem és ipar fölött, mint a németek.”³⁴

A további szovjet gazdasági terjeszkedésre a nagyhatalmak potsdami nyilatkozata adott nemzetközi felhatalmazást, amelynek értelmében a Szovjetunió megkaphatta az általa megszállt országok területén található német javakat.³⁵ A volt német vagyont Kö-

32 RGAE f. 413. op. 13. e. h. 4597

33 A Szovjetunió nemcsak Magyarországon hozott létre vegyes vállalatokat. Ugyanígy járt el Ausztriában és Németország szovjet megszállási övezetében, Romániában, Bulgáriában is.

34 Idézi Borhi László: *Megalkuvás és erőszak*. I. m. 69.

35 Az alapprobléma magának a „német tulajdonnak” az értelmezéséből adódott, különösen a vegyes vállalatok esetében. A kategória azért volt nehezen meghatározható, mert a háború alatt a „német tulajdon” kategóriába olyan tulajdonok is

zép- és Kelet-Európa országaiban a Szovjetunió részben közvetlenül üzemeltette, illetve irányította szovjet vezetők kinevezésével vagy szovjet vagyongazdálkodási létrehozásával (mint például Ausztriában), részben felhasználta a szovjet vegyes vállalatok létrehozásánál, elsősorban a stratégiai jellegű gazdasági ágazatokban. Ezek irányítására jött létre Moszkvában a Szovjetunió Külföldi Javainak Főigazgatósága (GUSZIMZ), amelynek élén Vszevolod N. Merkulov hadseregtábornok, korábbi belügyi népbiztoshelyettes állt, s akinek egyik helyettese V. G. Dekanozov, a szovjet állambiztonság egykori magas rangú tisztje, korábbi külügy népbiztoshelyettes volt.

A magyarországi német vagyonról a fegyverszüneti egyezmény 8. pontja, illetve az 1945. augusztusi potsdami háromhatalmi egyezmény rendelkezett. Utóbbit hivatalosan 1945. szeptember 14-i jegyzékében közölte Vorosilov marsall a magyar kormánnyal.³⁶ A magyar kormány, melynek baloldali kötődésű tagjai a kormányülésen következetesen megakadályozták a „német vagyon” fogalmának tisztázását, 11.700/1945 (XII. 23.) M. E. sz. rendeletében tette közzé, hogy a háromhatalmi értekezlet döntése értelmében német természetes vagy jogi személyek Magyarország területén található minden vagyona és cselekvőképessége felett a Szovjetunió szerezte meg a tulajdonjogot, és intézkedett azoknak 1946. január 8-ig a Szovjetunióknak történő átadásáról. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében Vorosilov marsall 1945. szeptember 14-én átnyújtotta az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének az első 50 vállalat nevét tartalmazó jegyzéket, amelyeket a potsdami egyezmény értelmében Magyarország köteles volt átadni a Szovjetunióknak.³⁷ Ez a lista arról tanúskodott, hogy a Szovjetunió rá akarja tenni a kezét a stratégiai fontosságú iparágakra, amivel megteremti a magyar–szovjet vegyes vállalatok létrehozásának alapját.³⁸ A helyzetet jól mutatta, hogy az osztrák külügyi hivatal megbízásából 1946. január végén Budapesten járt Rudolf Seemann követnek maga Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács kommunista főtitkára egyértelműen megmondta: „*az oroszok az utóbbi időben a legerősebb nyomást gyakorolják rájuk*” a német vagyon átadása ügyében.³⁹ Schoenfeld amerikai követ 1946. januári jelentése szerint Potsdam jelentősen hozzájárult a magyarországi szovjet gazdasági térhódításhoz, hiszen angol–amerikai felhatalmazást adott Moszkvának a magyar gazdaság függetlensége ellen intézett támadásra, és ezt a szovjetek ki is használták.⁴⁰

bekerülhettek, amelyek korábban angol vagy amerikai birtokban voltak. Nagy kérdés volt, hogy az Anschluss után német tulajdonba vett osztrák érdekeltségeket vagy a német tulajdonba vett zsidó vagyont – és az angol–amerikai vagyont – miként tudják különválasztani a tényleges német tulajdontól. 1946 és 1947 folyamán többször folyt vita a SZEB ülésein a szovjet és az angolszász képviselők között az amerikai és angol érdekeltséggel is rendelkező vállalatok részvényarányának megállapítása, illetve angol és amerikai részvényeknek a Szovjetunióknak történő átadása érdekében (Tungsram, Singer Varrógyépgyár, petrozsényi bányák, Rotschildok érdekeltségei stb.). George H. Weems dandártábornok, a SZEB amerikai missziójának vezetője a kormánya számára 1947. szeptember 15-én készített „zárájelmelésében” is elfogadhatatlannak tartotta a német javak Szovjetunióknak történő átadásának módját. (FRUS 1947. vol. IV. 368–373.) A szovjet fél a „hibás döntések” miatt általában a magyar–szovjet vegyes bizottság magyar részére hárította a felelősséget.

36 A jegyzéket, a magyar kormány válaszejegyzékét, illetve a vegyes vállalatok létrehozásával kapcsolatos tárgyalások ismertetését lásd: Szívós István – Uzoni Ödön: Az 1946-ban létrejött szovjet–magyar vegyes vállalatok. *Valóság*, 1992/1. sz.

37 MNL OL XIX-A-1-j 12. d. VI-5268-1945. A listát közli Földesi Margit: *A szabadság megszállása: A megszállók szabadsága*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002. 396–397.

38 Borhi László: *Megalkuvás és erőszak*. I. m. 78.

39 *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956*. Válogatta és szerkesztette: Gecsényi Lajos. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 90. (19. sz. dokumentum)

40 Borhi László: *Megalkuvás és erőszak*. I. m. 75.

Az 1945. augusztus 27-én aláírt gazdasági megállapodás alapján 1946 elején indultak meg a vegyes vállalatok létrehozására irányuló tárgyalások, amikor a Szovjetunió már rendelkezett a volt német vagyon azon részével, amit a vegyes vállalatok alapításához fel akart használni.

A tárgyalásokat szovjet részről Ivan Fjodorovics Szemicsasznov tábornok (későbbi külkereskedelmi miniszterhelyettes) irányította. Közös vállalat alapítására négy területen került sor: a hajózás, a légi közlekedés, az olajipar és a bauxit-alumíniumipar területén.⁴¹ E közös vállalatok a szovjet félnek biztosítottak előnyöket: a közös vállalatok vagyonának nagyobb hányadát a magyar fél adta, a vállalatok vezetői szovjet szakemberek lettek stb. Mindez a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságában,⁴² a Gazdasági Főtanács 1946. február 14-i ülésén,⁴³ a Minisztertanács ülésein és más fórumokon éles viták tárgyát képezte. A magyar kormány végül 1946. március–áprilisban írta alá a vegyes vállalatok felállításáról szóló megállapodásokat, amelyek valójában szovjet irányítás alatt, a magyar törvények figyelmen kívül hagyásával működtek.

A magyar hajózás ellenőrzésére és működtetésére hozták létre a magyar–szovjet hajózási részvénytársaságot (MESZHART), a magyar polgári légi közlekedés működtetésére és fejlesztésére pedig a MASZOVLET-et.⁴⁴ A magyar–szovjet bauxitmegállapodás szerint három vállalat jött létre, aminek eredményeképpen szovjet ellenőrzés alá került az ország bauxittartalékának 90%-a és a timföldgyártás jelentős része. A cégek adó- és vámmentességet élveztek, szabadon utalhattak osztalékot a Szovjetunióba. Hasonló feltételek mellett működtek az olajipari vállalatok is. A MASZOVOL megszerezte a magyar–német MANAT vállalat koncesszióját és a magyar államot megillető 15 százalékos részesedést a Magyarországon kitermelt összes olajból.

Szovjet részről mindazonáltal úgy találták, hogy a magyar kormány nem segíti elő a szovjet üzemek és a magyar–szovjet vegyes vállalatok gazdasági pozícióinak megerősítését, hanem éppen ellenkezőleg, sértette gazdasági jogait és érdekeit. K. A. Grazsdanov alezredes, a SZEB Gazdasági Osztályának vezetője 1946. október 9-i feljegyzésében tételesen, vállalatonként felsorolta a magyar kormánnyal szembeni követeléseket. Ennek kapcsán kifejtette: *„A demokrácia magyarországi megerősítésének érdekében minden lehető módon meg kell erősíteni a Szovjetunió gazdasági pozícióit Magyarországon, annak érdekében, hogy ne hagyják a többi kapitalista ország és a belső reakció gazdasági befolyásának megerősödését. Ebben Magyarország kommunista pártjának és vezetőinek minden módon segítenie kell, nem pedig egy szintre helyezni, sőt még rosszabb helyzetbe hozni a szovjet vállalatokat a többi kapitalista üzemhez képest.”*⁴⁵

1947 elején mind nagyobb problémát jelentett a magyar természetes és jogi személyek német természetes és jogi személyekkel szemben fennálló tartozásainak kérdése, amelynek

41 A vállalatok létrehozására részletesebben lásd Szívós István és Uzoni Ödön említett tanulmányát.

42 Lásd az 1945. december 20-i ülés anyagát. MNL OL XVIII-5.

43 MNL OL XIX-A-10-XXI. 16. napirendi pont.

44 A magyar légtér eleve szovjet katonai ellenőrzés alatt állt, külföldi légitársaságok csak szovjet hozzájárulással kaphattak átrepülési, illetve leszállási engedélyt. Az egyezmény a békeszerződés hatályba lépése után tett szert nagyobb jelentőségre, amikor újra a MASZOVLET-re ruházták a magyar légtér ellenőrzését.

45 Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszizszkoj Federacii (AVP RF) f. 0453 op. 3 papka 25 gy. 4.

A Magyar-Szovjet Polgári Légiforgalmi Részvénytársaság (MASZOVLET) Liszunov Li-2P típusú repülőgépe a budaörsi repülőtéren

Forrás: Fortepan – Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archívum. Negatívtár

behajtási joga a háromhatalmi értekezlet döntése értelmében ugyancsak a Szovjetunióra szállt. A „német aktívák” fogalom eltérő értelmezése miatt a két ország álláspontja között jelentős eltérés mutatkozott. Szovjet számítások szerint a németekkel szemben fennálló magyar tartozások összege azonos nagyságrendű volt a Szovjetuniónak fizetendő magyar jóvátétel összegével.

A SZEGB Gazdasági Osztályának vezetője, K. A. Grazsdanov alezredes által 1947. április elején Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagy, a SZEB elnökhelyettese számára készített összefoglaló szerint 1947. április 4-ig a magyar kormány német aktívaként átadott a Szovjetuniónak összesen 1202 objektumot (köztük 192 ipari üzem, 111 kereskedelmi objektumot, 575 házat, illetve földterületet), amelyekben a német részesedés 249,4 millió pengőt tett ki. Ezenkívül a Szovjetunió tulajdonába ment át 7908 német szabadalom és licenc, valamint külföldi valutában lévő értékpapírok 70 000 amerikai dollár, 267 500 belga frank, 4600 angol font, 21 300 svájci frank és több milliárd inflációs magyar pengő értékben. (Mivel a magyar kormány akkorra még nem állapította meg az értékpapírok átváltási rendjét, azok valós értékét szovjet részről nem tudták felbecsülni.) Ezenkívül a magyar szervezetek és cégek mintegy 2 milliárd forinttal tartoztak Németországnak (ez átszámítva 172 millió dollár volt). Ugyancsak az átadandó aktívák kategóriájába sorolták azt a 15,3 millió forintnyi összeget, amit magyar részről elismertek a Szovjetuniónak okozott kárként.

Mindezeket összegezve a SZEB gazdasági részlege a Szovjetuniónak átadott német javakat megközelítőleg 300 millió amerikai dollárra becsülte.

Grazsdanov ugyanakkor úgy vélte, hogy a SZEB kétévi munkája ellenére – tekintettel arra, hogy szerinte a magyarok minden módon próbálják eltitkolni ezeket az aktívákat –

nyilvánvaló, hogy még nem minden német aktívát adtak át, és az ezek felkutatására irányuló munkát a békeszerződés életbe lépése után is folytatni kell.⁴⁶ (Ez egészen 1949-ig folytatódott is.)

A szovjet kormány „nem akarván szétzúzni a magyar gazdaságot” a német aktívákat nem vitte ki az országból, hanem az volt a célja, hogy ezek magyarországi felhasználásával a Szovjetunió népgazdaságának helyreállításához szükséges árukat és értékeket kapjon. Éppen ezért úgy vélték: *„Ebből kiindulva, a magyarországi szovjet vállalatokat nem lehet, és nem kell egy szintre helyezni más közönséges vállalatokkal és cégekkel, hanem előnyökkel kell rendelkezniük, és olyan helyzetben kell lenniük, ami biztosítaná a Szovjetuniónak, hogy megkapja a németek által okozott károk reális megtérítését.”*⁴⁷

Ugyanakkor szovjet részről úgy vélték, ezeket az előnyöket a magyarok kapják meg, mert a szovjet vállalatokra magas adókat vetnek ki, a termékeik árát nyilvánvalóan alacsony szinten állapítják meg, számos esetben nem fizetik ki időben az árat, néhány üzem nyereségével a Szovjetunió nem rendelkezhet szabadon. Ezeket a kérdéseket a magyar kormány-nak 1947. január 15–16-án hivatalosan is felvetették.⁴⁸

A véleménykülönbségek tisztázása érdekében, valamint a vegyes vállalatokkal összefüggő kérdések rendezésére tárgyalások indultak, amelyeket szovjet részről Vszevolod Merkulov hadsereg tábornok, magyar részről Bán Antal és Rácz Jenő pénzügyminiszter, majd utóda, Nyárádi Miklós vezette. Az előbb Budapesten, majd 1947 júniusától Moszkvában folyó több hónapos tárgyalások⁴⁹ 1947. december 9-én jegyzőkönyv aláírásával fejeződtek be. A tárgyalásokon részt vevő Szívós István és Uzoni Ödön véleménye szerint a magyar kormány fő törekvése az volt, hogy a német tartozások kérdésében valamilyen reális kompromisszumot kössenek, illetve a kompromisszum alapján fizetendő összeg jelentős része Magyarországon a vegyes vállalatoknál (végeredményben a magyar iparfejlesztés érdekében) kerüljön befektetésre, és ne a teljes fizetendő összegért kelljen árut szállítani.

A magyar kormány az 1947-ben lezárult tárgyalások nyomán több mint 400 vállalatot, telket, több száz ingatlant (házat, telket, erdőbirtokot) adott át német tulajdonként a Szovjetuniónak.⁵⁰ A tárgyalások során viszont a szovjet követelések az eredeti igények töredékére, 45 millió dollárra csökkentek.⁵¹ A megállapodás szerint ennek kétharmadát, 30 millió dollárt Magyarországon kellett felhasználni, s a magyar kormány kötelezte magát, hogy ennek forint ellenértékét három év alatt havi egyenlő részletekben a szovjet fél rendelkezésére bocsátja, amelyet utóbbi saját belátása szerint használhat fel.

Az 1947. december 9-i megállapodásban a magyar kormány a vegyes vállalatok működésével kapcsolatban a szovjet félnek számos kedvező feltételt biztosított. A megállapodás

46 AVP RF f 0453 op. 3. papka 25 gy. 4.

47 AVP RF f 0453 op. 3. papka 25 gy. 4.

48 AVP RF f 0453 op. 3. papka 25 gy. 4.

49 A szovjet tárgyalási taktikával kapcsolatban lásd Nicholas Nyárádi: *My ringside seat in Moscow*. Thomas Y. Crowell Company, New York, 1952.

50 *A magyar jóvátétel és ami mögötte van...* I. m. 9–10.

51 A tárgyalások történetének feldolgozására még nem került sor, aminek egyik legfőbb akadálya a szovjet levéltári források hozzáférhetetlensége. A tárgyalások egyik szakaszának menetébe bepillantást enged Nyárádi Miklós említett visszaemlékezése.

alapján jött létre a két kormány között a gazdasági együttműködési állandó bizottság is, amelynek hatáskörébe tartozott a magyar–szovjet vegyes társaságok működésének és továbbfejlesztésének biztosítása, az említett társaságok hiányosságainak kiküszöbölésére és működésük javítására irányuló intézkedések összhangba hozatala, azoknak a kérdéseknek a megvizsgálása, amelyek a két félnek a társaságokban való működésével kapcsolatosak, valamint minden olyan kérdés, amelyet a felek képviselői a bizottság elé utalnak.⁵²

A fentiek is jól mutatták, hogy mire az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés ratifikációs okmányainak letétbe helyezésekor, 1947. szeptember 15-én a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság beszüntette működését, a szovjet fél már olyan gazdasági pozíciókkal rendelkezett a magyar gazdaságban, hogy túlzás nélkül állíthatjuk, a gazdaság „szovjetizálása” jóval megelőzte a politikai rendszer szovjet típusú átalakítását.

52 Szívós István – Uzoni Ödön: Az 1946-ban létrejött szovjet-magyar vegyes vállalatok. *Valóság*, 1992/1. sz.